

ДОСЛІДНИК
НАРОДНОГО
МИСТЕЦТВА
(С.А.ТАРАНУШЕНКО)

Стефан Андрійович Таранушенко належав до тієї когорти української інтелігенції, яка сприйнявши бурхливі події революційного 1917 р. як початок відродження самобутньої української культури, повністю віддала себе служінню його високим ідеалам. Вражає всебічна обдарованість і глибина таланту цієї людини, її невтомна праця на ниві мистецтвознавства і музеєзнавства, охорони історико-культурної спадщини і організації наукових досліджень.

Народився Стефан Андрійович 9 (20) грудня 1889 р. в містечку Лебедині в родині дрібного торговця, який мав крім нього ще двох синів і дочку. Всі діти піклуванням батьків отримали пристойну освіту: один з братів став фельдшером, другий - працював в Музейному містечку у Києві, сестра після закінчення

гімназії вчителювала у Лебедині¹. Тут же, в Лебедині у народному та міському училищах розпочав свою освіту і Стефан Андрійович. Продовжив її в Охтирській гімназії, яку закінчив екстерном в 1910 р. Вступив на слов'яно-російський підвідділ історико-філологічного факультету Харківського університету, де з захопленням слухав лекції М.Сумцова, Д.Багалія, С.Кульбакіна². Під їх впливом звернувся до вивчення народного мистецтва. Тоді відбулися його перші поїздки по Харківщині, в яких він фіксував найбільш цінні архітектурні пам'ятки, витончені предмети релігійного культу.

Захоплення мистецтвом зблизило С.А.Таранушенка з молодим мистецтвознавцем Д.Гордєєвим, а згодом і з його учителем та наставником професором Ф.І.Шмітом. Професор помітив здібного юнака і, хоч на відділенні словесності історія мистецтв не викладалась, запропонував йому готувати дипломну роботу під своїм керівництвом³.

Як виявилось, недаремно. Працю С.А.Таранушенка відзначили золотою медаллю і після закінчення в 1916 р. університету, за поданням Ф.І.Шміта, залишився при кафедрі теорії й історії мистецтв для підготовки до професорського звання. Одночасно початкуючий фахівець був призначений асистентом університетського музею⁴. Після злиття останнього з єпархіальним церковним і утворення Церковно-історичного музею С.А.Таранушенкові доручають очолити цей заклад, реорганізований в 1922 р. в Музей давньоукраїнського мистецтва, а в 1926 р. - Музей українського мистецтва⁵. «Музей,- писав у своїй автобіографії С.А.Таранушенко, - мав відбити досягнення українського народу в мистецтві від найдавніших часів до наших днів. Завдання складне і важке. До того ж розв'язати його потрібно було в найкоротший час, з дуже обмеженим штатом, який до того ж треба було виховувати в процесі організації музею в щоденній практичній роботі»⁶.

Стефан Андрійович наполегливо працює над виконанням цього відповідального завдання. З 1920 до 1933 р., коли він очолював Музей українського мистецтва, то організував більше десяти науково-дослідних експедицій по вивченню історико-культурної спадщини минулих поколінь. Вражає вже їх географія: 1920-1922 - Харків і його околиці; 1923 - Кременчуцький та Золотоніський повіти на Полтавщині; 1924 - Кам'янецьчина, Вінничина, Житомирщина, Київщина; 1925 - Лебедин; 1926 - Миргород, Лубни, Прилуки, Тростянець, Чернігів, Полтава; 1927 - Слобожанщина, Полтавщина; 1928 - Полтавщина, Сумщина, Чернігівщина; 19-29 - Полтавщина і Сумщина; 1930 - Кам'янецьчина; 1931 - Полісся; 1932 - Чернігівщина; 1933 - Донбас. Результатом цих експедицій стали безцінні матеріали з історії народної архітектури та побуту, іконопису, килимарства та кераміки. Журнал «Червоний шлях», повідомляючи про роботу експедицій Музею українського мистецтва влітку та в грудні 1923 р. на Полтавщині, наприклад, писав: «Наслідки обох експедицій були остільки значні, а здобуті матеріали остільки нові й цікаві для Харкова, що музей визнав на потрібне організувати публічну відчитну виставку, щоб ознайомити широкі кола м.Харкова з найтоловнішими здобутками своїх експедицій». Відкрита 7 червня 1924 р. на публічному засіданні співробітників музею, Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури, представників Наукового комітету, художників, літераторів міста, виставка привернула увагу громадськості, отримала схвальні відгуки фахівців⁷.

Відтак, звітні виставки музею стали традиційними. Зокрема, друга - розпочала роботу 21 травня 1925 р. Присутні на її урочистому відкритті представники НКО України, преси, музеїв республіки, художнього технікуму, літературних об'єднань «Гарт» і «Плуг» та ін. цілком погодилися з тією високою оцінкою роботи музею за звітний рік, яку дав головуючий на урочистостях Д.І.Багалій⁸.

Помітною подією в культурному житті республіки стала і організована С.А.Таранушенком виставка книжкової графіки, яка відкрилась 15 квітня 1929 р. у приміщенні музею українського мистецтва¹⁰. Влітку того ж року в зв'язку з тримісячником української культури МУМ, спільно з Харківським державним художньо-історичним музеєм влаштував художню виставку в Харківському інституті народної освіти¹¹.

Роботу над створенням музейної експозиції, організацією виставок С.А.Таранушенко вдало поєднував з плідною мистецтвознавчою діяльністю, матеріал для якої давало безпосереднє знайомство з пам'ятниками. В 20-х - на початку 30-х років він опублікував розвідки про кустарні українські художні вироби, дерев'яне монументальне народне будівництво Галичини XVI-XVIII ст., українські писанки і

килимарство, стінні розписи хат на Уманщині, праці про творчість художників В.І.Касіяна, П.Д.Мартиновича, Г.І.Нарбута та цілий ряд інших. Лише їх перелік зайняв би не одну сторінку. Про його авторитет як мистецтвознавця свідчить хоча б той факт, що коли в 1929 р. видавництво «Рух» розпочало серію монографій «Українське малярство», перший її випуск (Т.Г.Шевченко, Д.Г.Левицький, В.Л.Боровиковський, Г.К.Дядченко та ін.) виходив під редакцією С.А.Таранушенка¹².

Досліджуючи пам'ятки історії та культури України, С.А.Таранушенко, як ніхто інший, розумів необхідність дбайливого і зацікавленого ставлення до них. Вже в перші пореволюційні роки вчений активно включився в роботу по охороні історико-культурної спадщини. Разом з Ф.Шмітом, О.Федоровським, В.Наровинським, М.Дадікінім, він увійшов до складу утвореного в лютому 1919 р. у Харкові Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини¹³, а після його переведення в березні цього ж року до Києва очолив відповідний губернський пам'яткоохоронний орган Харківщини (губкопмис). В короткі терміни губкопмисом була підготовлена широка і конкретна програма охорони пам'яток, якою, зокрема, передбачалось взяти під захист держави 185 культових споруд, найбільш визначні пам'ятки архітектури та монументальної скульптури і живопису в поміщицьких садибах, довести до належного стану могили Г.С.Сковороди в Пан-Іванівці та ін. На жаль, повністю реалізувати її перешкодили фінансові труднощі та некомпетентне втручання органів освіти Харківщини у справи губкопмису, комісаром і одночасно секретарем якого була призначена людина далека від пам'яток. Зазначивши, що «посаду секретаря може займати лише особа, яка має солідний стаж, досвід і знання», С.А.Таранушенко, разом з колегами по комітету подав у відставку.

Безперечно, цей категоричний вчинок охоронців пам'яток мав свій позитивний резонанс. Принаймні, на початку 1920 р., коли після звільнення Харкова від денікінців тут розпочалось формування нового складу губкопмису, серед його співробітників ми зустрічаємо імена таких видатних вчених як Д.Багалій, М.Сумцов, О.Федоровський, Ф.Шміт. І поряд з ними - С.Таранушенка, який очолював у комітеті архітектурно-монументальну секцію¹⁴. «На архітектурній секції, - зазначив на початку 1920 р. Стефан Андрійович, - лежить обов'язок донести до свідомості широких мас поняття про величезну цінність для нас і величезне значення для прийдешніх поколінь художньої творчості наших предків в галузі архітектури і монументального живопису»¹⁵.

Поставленій меті С.А.Таранушенка залишився вірним і після передачі на початку 20-х років функцій органів охорони пам'яток до музеїв. Під час наукових експедицій, в лекціях і приватних бесідах він послідовно відстоював та пропагував ідеї збереження історико-культурної спадщини. Тому, коли в 1926 р. була утворена Харківська крайова інспектура охорони пам'яток, 27 лютого президія Укрнауки Наркомату освіти доручила очолити її саме С.А.Таранушенку¹⁶. В 1929 р. Стефан Андрійович увійшов також до складу Українського комітету охорони пам'яток культури (УКОПК). На його першому пленумі, який відбувся 12-13 травня 1929 р. у Харкові, він виступив з ґрунтовною доповіддю про архітектурні пам'ятки України та першочергові заходи по їх збереженню¹⁷. Помітною стала і його участь в роботі другого (1930) та третього (1931) пленумів УКОПК. Закономірним було також обрання С.А.Таранушенка до складу бюро Комітету¹⁸.

Милуючись сьогодні архітектурними та монументальними пам'ятками Харківщини, Сумщини, Полтавщини, Луганщини ми часто, навіть, не здогадуємось, що збереженням багатьох з них завдячуємо саме С.А.Таранушенку. Вже в 1927 р. завдяки його особистому втручанню в межах округів, які входили в район діяльності Харківської інспектури, було взято на державний облік 832 монументальні, архітектурні, історико-меморіальні та археологічні пам'ятки. Стефан Андрійович особисто виїздив для огляду і визначення завдань охорони Мгарського монастиря і будинку в с. Нероновичі (В.Сорочинці), де народився М.В.Гоголь, садиби М.П.Драгоманова в Гадячі, клопотався перед НКО України про виділення коштів на ремонт та реставрацію будинку Муравйова-Апостола в Хомутці, Хрестовоздвиженського монастиря в Полтаві. Опікувався охороною славнозвісного Густинського монастиря, який мріяв побачити державним історико-культурним заповідником. Немало зусиль доклав аби зберегти для нащадків унікальні шедеври культової архітектури Придук і Сум, Ромен і Охтирки.

Розуміючи складність і масштабність пам'яткоохоронних проблем, С.А.Таранушенко пов'язував їх вирішення з завданням залучення широких кіл громадськості до роботи по охороні історико-культурної спадщини. Так, завдяки його зусиллям, вже в 1927 р. в Полтаві, Луганську, Ромнах були утворені окружні, а в Лебедині і Охтирці - місцеві комісії охорони пам'яток. Об'єднавши зусилля державних установ, господарських організацій, наукових та краєзнавчих осередків в другій половині 20-х років, вони стали помітним фактором покращення пам'яткоохоронної роботи на Лівобережній Україні. Не менш важливе значення мало і залучення С.А.Таранушенком до вирішення пам'яткоохоронних завдань провідних музейних працівників республіки: М.В.Сибільова, М.М.Семенчика, В.О.Бабенка, Н.Х.Онацького, І.П.Коваленка, С.А.Локтюшова та ін. На правах кореспондентів Харківської крайової інспектури, вони не раз допомагали Стефанові Андрійовичу у його пам'яткоохоронній діяльності¹⁹.

Її високим ідеалам С.А.Таранушенко залишався відданим протягом усього свого життя. Не зрадив своїм переконанням він і в роки «великого перелому». Нігілістичне ставлення до пам'яток історії та культури українського народу викликало рішучий протест з його боку. Різко негативно поставився він, наприклад, в 1930 р. до пропозицій переплавити для потреб індустріалізації копію знаменитого козацького дзвону «Кизи-кермен» з дзвінниці Успенського собору у Полтаві. Завдяки його принциповій позиції дзвін врешті-решт опинився в фондах краєзнавчого музею. Висновок С.А.Таранушенка про виняткову мистецьку цінність пам'ятника «Слави» в Полтаві також став на заваді надмірних ревнителів індустріалізації, які намагалися відправити на металевий брухт, навіть, цю пам'ятку, без якої сьогодні важко уявити місто²⁰.

Насиченою та багатогранною була і педагогічна діяльність С.А.Таранушенка. Розпочав він її в Полтаві - тут в 1918 р. був обраний доцентом історико-філологічного факультету, а в 1920 р. - ад'юнкт-професором українського інституту громадських наук. Одночасно у Харкові Стефан Андрійович викладав в Академії теоретичних знань, а в 1924-1929 рр. - в Харківському художньому інституті. В 1921 р. він був обраний науковим співробітником науково-дослідної кафедри історії української культури, а після захисту в 1924 р. дисертації очолив сектор мистецтва, став дійсним членом кафедри мистецтвознавства. С.А.Таранушенко керував семінаром аспірантів, передаючи свої багатющі знання молодим дослідникам²¹.

Авторитетний мистецтвознавець, пам'яткоохоронець і педагог С.А.Таранушенко вже на кінець 20-х років став помітною постаттю на ниві культурного будівництва України, сповна розділивши гірку долю її народу, сплюндровану сталінськими «опричниками».

14 жовтня 1933 р., звинувачений в контрреволюційній антирадянській діяльності, Стефан Андрійович був заарештований органами ДПУ, у справі т.з. «російсько-українського фашистського блоку». Зв'язаний, за версією слідчих, з Ленінградською організацією українських націоналістів на чолі з В.Перетцом, цей блок нібито мав свій керівний центр у Харкові і широку мережу периферійних груп (до 40), що об'єднували близько ста музейних працівників та науковців.

Оскільки основним принципом відбору кандидатів до «блоку» служив професійний, здогадатися хто за поданням слідчих опинився на чолі міфічної організації зовсім неважко - С.А.Таранушенко, Д.П.Гордєєв, які разом з відомими мистецтвознавцями В.М.Зуммером та В.В.Дубровським, начебто, й керували шкідництвом на ниві культурного будівництва. До цього ж, їх звинуватили у підготовці збройного повстання з метою повалення Радянської влади на Україні, відновлення приватної власності та встановлення демократичної республіки пронимецької орієнтації.

Як і в багатьох інших подібних випадках у справі С.А.Таранушенка годі шукати конкретних доказів його провини. Слідство ґрунтувалось лише на показаннях заарештованих. Зокрема, С.А.Таранушенка, який змушений був підписати їх після десяти днів утримання в камері спецкорпусу N 1 Харківського БУПРу. Змушений, бо навряд чи сам Стефан Андрійович за ті десять днів міг би усвідомити, що його учні П.Жолтовський і Д.Чукін - націоналісти, а Д.Гордєєв і В.Зуммер - великодержавні шовіністи; що він - автор численних наукових праць - саботував «вимоги Радянської влади по лінії наукової роботи», а своїм подвижництвом у вивченні і охороні пам'яток народної архітектури «зловмисно відволікав увагу і енергію від гострих проблем сучасності». Контрреволюційною, під пером слідчих, «виявилась» і

багаторічна музейна робота С.Таранушенка, оскільки «теми виставок не пов'язувались з бойовими завданнями сьогодення, виставлялись роботи художників-емігрантів, фашистів, які пропагували культуру українського фашизму»²².

Так, цинічно і скрупульозно перекреслювалось життя справжнього патріота України, який за рішенням Особливої трійки при колегії ДПУ від 24 лютого 1934 р. був засуджений на 5 років до виправно-трудового табору. А згодом, навіть відбувши покарання в районі Чити на будівництві другої лінії БАМУ, отримав дозвіл повернутися на Батьківщину лише в 1953 р. До того - у лютому-серпні 1937 р. викладав у філії пермського індустріального робітфаку в Мотовилисі, в 1938-1950 - був науковим співробітником Курської, а в 1950-1953 р. - завідуючим фондами Астраханської картинних галерей.

Переїхавши у 1953 р. до Києва, С.А.Таранушенко ще десять років працював у Академії архітектури. А 1 травня 1963 р., вже маючи рішення президії Харківського обласного суду від 5 вересня 1958 р. про реабілітацію, вийшов на пенсію²³. Однак, здається, лише для того, щоб увінчати перелік написаних ним робіт своєю основною працею, яку Стефан Андрійович писав усе своє життя - «Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України».

Фундаментальне дослідження з історії народної архітектури побачило світ у 1976 році. В жовтні цього ж року Стефана Андрійовича Таранушенка не стало. Він пішов з життя, сповнений почуття виконаного обов'язку перед своїм народом, служінню якому сповна віддав усі свої сили, розум і талант.

-
- 1 Архів УКДБ України по Харківській області. - Спр. 12975. - Т.2. - Арк. 180.
 - 2 Білокінь С. Велетень мистецтвознавства // Пам'ятки України. - 1989. - N 3. - С.12.
 - 3 Архів УКДБ України по Харківській області. - Спр. 12975. - Т.2. - Арк. 181-181 зв.
 - 4 Білокінь С. Вказ.праця. - С.12; ВР ЦНБ АН УРСР. - Ф.278, спр. 1612. - Арк.6.
 - 5 Архів УКДБ України по Харківській області. - Спр.12975. - Т.2.- Арк. 181-182 зв.
 - 6 ВР ЦНБ АН України. - Ф. 278, спр.1612. - Арк.7.
 - 7 Білокінь С. Вказ.праця. - С.15; ВР ЦНБ АН України. - Ф.278, спр. 1612.- Арк. 4-5; спр. 1383. - Арк. 2; спр. 1377. - Арк. 112-114; спр. 1347. - Арк. 1-101.
 - 8 Червоний шлях. - 1924. - N 7. - С.229.
 - 9 Там же. - 1925. - N 8. - С.214.
 - 10 Там же. - 1929.- N 4. - С.176.
 - 11 ЦДАЖР України. - Ф. 166, оп. 9, спр. 1510. - Арк. 9.
 - 12 ВР ЦНБ АН України. - Ф. 278, спр. 1612. спр. 1612. - Арк. 10; Червоний шлях. - 1929. - N 7. - С.214.
 - 13 ЦДАЖР України. - Ф.166, оп. 1, спр. 693. - Арк. 81.
 - 14 ДАХО. - Ф.Р -4365, оп.1, спр.4. - Арк.1; спр. 9. - Арк. 2-6; спр.13. - Арк.2; спр.14. - Арк. 1-2; спр.24. - Арк.13.
 - 15 ВР ЦНБ АН України. - Ф.278, спр. 1354. - Арк.4.
 - 16 ЦДАЖР УРСР. - Ф.166, оп.6, спр. 9867. - Арк. 11-11 зв.
 - 17 Червоний шлях. - 1929. - N 5-6. - С.261; ВР ЦНБ АН УРСР. - Ф.278, спр. 1373. - Арк. 1-11.
 - 18 ЦДАЖР України. - Ф. 166, оп.6, спр. 146. - Арк. 159.
 - 19 ВР ЦНБ України. - Ф. 273, спр.1370. - Арк. 1,5,6,11.
 - 20 ЦДАЖР України. - Ф.166, оп.6, спр. 9392. - Арк 11, 12, 43-45; спр. 9416. - Арк. 34, 37.
 - 21 Білокінь С. Вказ.праця. - С.34, 37.
 - 22 Архів УКДБ України по Харківській області. - Спр. 12975. - Т.1. - Арк. 177, 179, 189-193, 205-211; Т.2. - Арк. 33-51.
 - 23 Білокінь С. Вказ. праця. - С.17.

О.О.НЕСТУЛЯ.